

TABELLAE DEFIXIONUM – МАГІЧНІ ПЕРФОРМАТИВНІ КОМУНІКАТИВНІ АКТИ

Садовнича Олена Володимирівна

канд. філол. наук
ст.викл. кафедри мовної підготовки
НМУ імені О.О. Богомольця
elenagalamaga@gmail.com

У статті здійснено лінгвокомунікативний аналіз *tabellae defixionum* на основі особливих моделей побудови, з урахуванням прагматико-сугестивного впливу. *Tabellae defixionum* досліджено як специфічний комунікативний, прагматично детермінований акт спілкування з потужним компонентом імпліцитної семантики. Пояснено зв'язок магічної функції мови та комунікативного мовленнєвого акту. Описано теорію мовленнєвих актів та першу теорію Дж.Остіна про перформативні висловлювання. Названо види перформативів за теорією Г. Почепцова, де мовленнєві акти названо прагматичними типами речень. У текстах *tabellae defixionum* виявлено перформативні комунікативні акти. У статті виявлено основні особливості перформативних висловлювань як еквівалентами дії чи вчинку. Автором статті виділено розмиту граматичну модальність латинського тексту та невизначеність адресата. У статті йдеться також про теорію французького дослідника О.Одоллена щодо наявності у табличках проклять *verba devotoria*, що відображають ідею магічного симпатичного зв'язку слів із діями, які ці слова імплікують. Запропоновано авторську типологію перформативів-сценаріїв, використовуваних в *tabellae defixionum*: “констатація образи”, “принесення в дар якоїсь речі”, “акт передання жертви божеству”, “виконання прокляття” та проілюстровано прикладами. Окремо розглянуто акт “прив'язування” чи “проколювання жертви”.

Ключові слова: *tabellae defixionum*, сакральний текст, перформатив, інтенція, мовленнєвий акт.

Сакральні латинськомовні тексти, зокрема *tabellae defixionum*, окрім важливої лінгвокультурної та археологічної цінності, є комунікативними та прагматично маркованими мовленнєвими актами з прихованими комунікативними інтенціями адресантів.

Актуальність нашої статті зумовлена тим, сакральні тексти європейської античності з неповним комунікативним актом досліджуються з використанням трендових теорій комунікації та перформативів.

Метою статті є підтвердження перформативного характеру *tabellae defixionum*, через які здійснюється вплив на свідомість учасників ритуалу.

Предмет дослідження статті – перформативні комунікативні акти *tabellae defixionum*.

Об'єктом статті є античні сакральні латинськомовні тексти, зокрема епіграфічні написи, вилучені з “*Corpus Inscriptionum Latinarum*” 1893-1986), “*Defixionum tabellae*” R. Wunsh (1897), “*Defixionum tabellae*” A. Audollent (1904), “*Curse Tablets of Roman Britain*” R. Tomlin (2005), та “*Defixiones: ein aktuelles corpus lateinischer Fluchtafeln*” A. Cropp (2008).

Наукова новизна: вперше *tabellae defixionum* досліджуються як специфічний комунікативний, прагматично детермінований акт спілкування з потужним компонентом імпліцитної семантики; запропоновано авторську типологію перформативів-сценаріїв, використовуваних *tabellae defixionum*.

Тексти *tabellae defixionum* – таблички проклять уперше засвідчені в античному світі з V ст. до н. е. Спочатку матеріалом для створення написів на *tabellae defixionum* був свинець та його сплави з міддю. Рідше використовували інші матеріали: глину, папірус, мідь, віск, слюду, мармур, селеніт. Очевидно, що перевага надавалася саме свинцю через його дешевизну, доступність та легкість маніпуляцій із ним (зручність письма, надання потрібної форми чи скручування). В текстах О. Одоллена згадується 4 таблички з тальку, 11 – з глини, 1 з цини, 2 з міді, 2 із золота, 1 із мармуру [Audollent, 1904]. На *tabellae defixionum* могли писатися й любовні привороти і, якщо необхідно було водночас і нейтралізувати суперника (як помста за зраду чи погрози за відмову в коханні), і завоювати прихильність об'єкта любовних зазіхань.

В XX ст. Р. Якобсон на основі теорії комунікативного акту визначив систему функцій мови і мовлення, виділивши найважливішу для магічних текстів – спонукальну (магічну) функцію, пов'язану з регулюванням поведінки адресата повідомлення. В деяких випадках було виявлено відсутність адресата, тобто наявність “неземної, вищої сили» [Якобсон 1975, с.193-230].

Мова сакральних текстів *tabellae defixionum* якраз виконує магічну та містичну функції. Загальною рисою сприйняття слова як магічної сили є неконвенційне трактування мовного знака, тобто уявлення про те, що слово – це не умовне позначення певного предмета, а його частина, тому, наприклад, називання ритуального імені може викликати присутність того, хто ним названий, а помилитися в словесному ритуалі – означає образити, прогнати вищі сили чи нашкодити їм. Першопочатки неконвенційного сприйняття знака лежать у первісному синкретизмі відображення світу в людській психіці – це одна з фундаментальних особливостей дологічного античного мислення. У міфологічній свідомості відбувається фетишизація імені божества чи особливо важливих ритуальних формул. Саме звучання чи запис імені може стати магічним актом – як звернуте до божества прохання дозволити, допомогти.

Британський філософ Дж. Остін (1911–1960 рр.) заклав основи теорії мовленнєвих актів, ідеї якої були розвинуті Д. Серлем, П. Строссоном, Г. Грайсом, Дж. Лічем, Д. Шпербером, А. Вежбицькою, М. Нікітіним, Н. Арутюновою, Ф. Бацевичем тощо.

Перша версія теорії Дж. Остіна з'явилася під назвою теорії перформативів (висловлювань, що відповідають вчинку, дії), що суттєво відрізнялися від

констативів (висловлювань, що констатують факти). В межах цієї теорії було розвинуто ідею про те, що комунікація супроводжується виконанням певних мовних та когнітивних операцій, зокрема створенням граматично правильних речень із “вкладанням” у них певного смислу (локуції), надання висловлюванню певної комунікативної спрямованості (іллокуції) та впливом на свідомість чи поведінку адресата (перлокуції). Це надало підстави розмежувати семантику та прагматику: аспект локуції почав стосуватися семантики, іллокуція та перлокуція – прагматики [Бацевич 2004, с. 171].

Вважаємо за необхідне також звернути увагу на класифікацію українського вченого Г. (мол.) Почепцова (1949 р.н.), де мовленнєві акти названо прагматичними типами речень:

- констативи (речення-ствердження);
- промісиви (речення-обіцянки);
- менасиви (речення-погрози);
- директиви (речення- спонукання адресата до дії);
- перформативи (речення, вимовляючи яке, особа виконує дію);
- квестиви (питальні речення) [Почепцов 2001].

У генеративній граматиці будь-яке висловлювання, що містить іллокутивне дієслово, вважається перформативом. Відповідно до так званої перформативної гіпотези, висунутої Дж. Россом, у глибинній структурі будь-якого розповідного речення міститься перформативна формула. Перформативні дієслова наявні в глибинній структурі і всіх інших типів речення. Н. Арутюнова вважає, що у такий спосіб поняття перформатива дістають розширену інтерпретацію, що нівелює різницю між комунікативним актом та соціальною акцією.

У концепції Дж. Остіна поняття “перформатив”, що відповідає тенденції поєднання мовлення та діяльності, було пізніше зближено з поняттям «іллокутивної сили» – комунікативної направленості висловлювання, перформативними почали називати дієслова, що виражали мету мовленнєвого акту (“наказувати”, “обіцяти”, “виражати” тощо). Дієслова, що позначають негативні комунікативні цілі (“брехати», “ображати» тощо), не допускають перформативного вживання.

Відповідна преформативу дія здійснюється власне мовним актом: клятва не можлива без вимовлення її тексту. У цьому сенсі перформативи автореферентні: вони вказують на ними самими виконувану дію. Через перформативи мова реалізує функцію, близьку до магічної та ритуальної.

Отже, для перформативів характерні такі риси:

1. Перформатив зазвичай містить дієслово в *persona 1sg. Praesens indicativi activi* (“Я присягаюсь”), хоча можливі й безособові перформативні формули.
2. Вимовляючи перформатив, мовець здійснює, а не описує дію; відповідно, перформатив, будучи дією, а не повідомленням про дію.
3. Перформатив може бути ефективним чи неефективним; щоб бути ефективним, перформатив має задовольняти “умовам успішності”.
4. Перформатив спирається на соціальні конвенції чи установки, як на систему норм [Бацевич 2004, с. 176].

Для сакральних текстів *tabellae defixionum* характерна загальна модальність волевиявлення чи іноді її уникнення, виражені в формулах на кшталт «нехай буде/ не буде так, щоб». Розмита модальність поєднується в сакральному тексті із загальною комунікативною невизначеністю: часто-густо побажання невідомо до кого й незрозуміло з якої причини звернуте. Невизначеність адресанта (відправника прокляття) полягає в тому, що достовірно невідомо, ким він є: простою людиною чи жерцем. Здатності до магічних дій зазвичайне мала пересічна людина, ця здатність виникала за певних умов – після попередніх магічних дій, отримання певних знань, після досягнення певного віку, унаслідок якихось важливих подій. Невизначеність пов'язана також із двоякістю ставлення адресанта до “замовника”: адресант може бути тільки виконавцем прокляття, “замовником» утакому випадку вважається інша людина; нерідко виконавець та замовник – та сама ж особа.

Однак за цією унікальністю та неясністю стоїть глибший комунікативний смисл: представити учасників ритуалу як частину потойбічного, і, відповідно, незбагненого світу. Усе це і створює атмосферу фасцинації (чародійства, чаклування).

Як зазначає фахівець із латинського синтаксису М. Таривердієва, висловлювання в сакральному тексті формуються за визначеними структурними моделями, антропоцентричними за своєю суттю, які є невіддільними від особистості автора. Такі речення відображають авторське бачення та оцінку дійсності, що йвиформовують їх комунікативну модальність [Таривердієва 1997, с. 12-14].

Внутрішній «механізм» сакрального тексту *tabellae defixionum* можна пояснити за допомогою теорії перформативного висловлювання, представленої в роботах Дж. Остіна, згідно з якою висловлювання поділяються на констативні (позначають стан речей чи факт) і перформативні (є еквівалентами дії чи вчинку).

Вище згадану теорію використовував антрополог С. Тамбіах (1929-2014 рр.) для опису магічного ритуалу, у якому висловлювання невідступно супроводжують будь-яку дію. Він стверджував, що термін *similia similibus* (подібні подібним) некоректно описує суть словесної частини магічної операції і пропонує термін “переконлива» аналогія (спонукальна аналогія) [Tambiah 1985, pp. 60–86].

Перформативи (від середньов. лат. *performo* – “я дію») – одне з центральних понять теорії висловлювання та прагматики; це висловлювання, еквівалентне дії, вчинку. Перформатив входить в контекст життєвих подій, створюючи соціальну, комунікативну та міжособистісну ситуацію, що спричинює певні наслідки.

Основу ритуалу складають священні дії та священні слова. У релігії сакральне слово виражається у формі молитви, у магії – у формі закляття, прокляття, амулету, гімну тощо. Магічна дія складається переважно із символічно зв'язаних елементів, що в працях антропологів названо “ідеєю симпатії». Вимова, так само, як і написання прокляття, дія, здійснювана над предметом, що символізує супротивника, – усе це сукупно становить магічну

операцію. Однак у магічному ритуалі прокляття має найважливіше значення, без нього не може бути жодного ритуалу.

Французький дослідник О. Одоллен свого часу помітив, що сакральні латинськомовні тексти *tabellae defixionum* часто використовують *verba devotoria* (дієслова, що використовуються на позначення дій прокляття), котрі відображають ідею магічного симпатичного зв'язку слів із діями, які ці слова імплікують: дієслова в прокляттях позначають бажану дію проти ворога – знешкодження символічною магією. З-поміж них можна назвати такі: *defigere* (пробивати, втикати), *ligare* (зв'язувати, здавлювати), *deligare* (прив'язувати), *obligare* (обв'язувати), *commendare* (доручати, передавати), *dare* (давати, дарувати), *dedicare* (присвячувати), *deferre* (переносити вниз, відносити), *demandare* (доручати, передавати), *iudicare* (засуджувати, проголошувати), *mandare* (доручати), *tradere* (віддавати, доручати), *ascribere* (вписувати, вносити), *denuntiare* (повідомляти, оголошувати), *desacrificare* (приносити в жертву), *devovere* (жертвувати, присвячувати), *adiurare* (заклинати, просити), *deprecari* (молити, проклинати), *excitare* (відсилати, піднімати), *obsecrare* (благати, заклипати), *orare* (просити, благати), *petere* (просити, вимагати), *precari* (молити, проклинати), *rogare* (запитувати, просити) тощо [Audollent 1967].

Всі ці дієслова є символічним позначенням бажаної дії: зв'язування, віддання під владу підземних богів, посвяту темним силам, прямі вказівки вбити супротивника. Однак, з-поміж них є й такі, що виражають молитовне прохання чи відчай, звертання до надприродних сил.

Спричаючись на дослідження та відомі класифікації перформативів таких лінгвістів, як Ю. Аперсян, Дж. Остін, Д. Серль, Д. Вандервекен, Д. Версурен, Д. Вундерліх, Д. Ліч, К. Бах, Р. Харніш, Г. (мол.) Почепцов, Н. Арутюнова, І. Сусов, О. Падучева, пропонуємо створити власну типологію перформативів, яка, відображаючи умовну послідовність дій у ритуалі здійснення прокляття, відповідає когнітивній структурі сценарію. Проілюструємо це такими фрагментами сакральних текстів:

1. “Констатація образи”: виражена перформативом “жалітися” – *queri*.

Deo sancto Mercurio. Queror tibi de illis, qui mihi male cogitant et male faciunt supra... si servus si liber, si masculus si femina. Ut non illis permittas nec stare nec sedere. nec bibere nec manducare, nec has iras redimere possint, nisi sanguine suo... (Hassall/Tomlin in: *Britannia* 26. 1995. 373–376. Nr. 2) – Святому богу Меркурію. Жаліюсь тобі на тих, хто про мене раніше погане думав і погане мені робив... чи був це раб, чи вільний, чи чоловік, чи жінка. І не дозволяй їм ні стояти, ні сидіти, ні пити, ні їсти, і хай вони не відкупляться від цього гніву, хіба що своєю кров'ю...

2. “Принесення в дар”: виражене перформативами зі значенням “жертвувати”, “присвячувати” – *devovere, desacrificare*:

Numen demando, devoveo, desacrifico, uti vos Aquae ferventes, sive vos Nymphae sive quo alio nomine vultis appellari, uti vos eum interimatis, interficiatis intra annum istum (CIL 11, 1823; Cf. Audollent 1904). – Божество прошу, жертвую і присвячую, щоб ви, гарячі води, чи, якщо хочете, щоб вас звали

німфами чи якими-небудь іншими іменами, щоб ви його знищили й загубили впродовж цього року.

3. “Акт передання жертви божеству”: супроводжуване лексемами зі значенням «передавати», «доручати» – *commendare, mandare, dare*.

Isis Myrionyma, tibi commendo furtum meum (Versnel in: RHD 65. 1987, 22) – Ісіда Міріоніма, тобі доручаю мою крадіжку.

Secundina Mercurio et Moltino mandat (JÖAI 44. 1959. 70-76) – Секундіна передає Меркурію та Мольтіну.

Dii inferi. Vobis commendo, si quicquam sanctitatis habetis. Ac trado Tychenem Charisii, quodquod agat, ut incidant omnia in adversa. Dii inferi. vobis commendo illius membra, colorem, figuram, caput... (CIL 10.8249) – Підземні боги! Вам доручаю, якщо ви маєте хоч якусь святість. І передаю Тіхену з Харісії, хай усе, що він робить, хай усе стається навпаки. Підземні боги, вам доручаю його кінцівки, колір, постать, голову...

Domina Nemesis do tibi palleum et galliculas qui tulit non redimat ni uita sanguineu sui [Collingwood 1965, p. 110]. – Богине Немесідо, даю тобі паллій та галльські сандалії, хто вкрав, нехай же не відкупиться життям свого кровника.

Aenum meum qui levavit, exconfixus est. Templo Sulis dono. (Tomlin/Hassail in: *Britannia* 15. 1984. 333, Nr.) – Хто зняв (вкрав) мій мідний котел, проклятий. Дарую його храму Суліс.

Deae Suli Minervae: Solinus dono numini tuo maiestati pexam balnearem et pallium (Adams in: *Britannia* 23.1992, 14 –15; 18 –19.) – Богині Сулі Мінерві: Я, Солін, дарую твоєму величному божеству махровий рушник та паллій.

4. “Виконання прокляття”: реалізується лексемами зі значенням “прибивати, проколювати”, прив’язувати – *defigere, deligare*.

За спостереженням американського дослідника-класика К. Фараоне, іноді декілька табличок проклять були скріплені одним гвіздком, водночас траплялися й декілька гвіздків у одній табличці (ілюстрації табличок див. у додатках). Тобто спочатку відбувався сам акт «проколювання» символічного зображення жертви, що підкріплено латинським дієсловом *defigere*. Це дієслово в тексті прокляття взаємодіяло з паронімічно близьким дієсловом *deficere* із семантикою “позбавляти, відкладати”, яке розвинуло вторинне значення “проклинати” (*defico* “проклинаю” та *defictus* “проклятий”) [Faraone 1991, p. 22].

Автори текстів проклять, поряд із використанням гвіздків, вдавалися й до зв’язування табличок нитками, проте останні не збереглися до наших днів [Vernhet 1995, p. 102]. Наприклад, у папірусі доби еллінізму, що містив поради для тих, хто робив таблички, є прямі вказівки на те, що табличку треба обв’язати мотузкою перед тим, як кинути її в воду [Кагаров 1918, с. 21].

Приклади вживання перформативів «прив’язування» чи «проколювання» зустрічаємо в таких табличках проклять:

Malchio Niconis: oculos, manus, digitos,.... defigo in his tabellis.... Cunnum, uuluam, ilia Rufae publicae defigo in his tabellis (Borsari in: NSA 1901. 207-208). – Мальхія Нікона: очі, кисті, пальці... прибиваю в цих табличках....

Піхву, вульву, статеві органи Руфи Публіки я проколюю цвяхами в цих табличках.

Hic stigmata aeterna Acte libertae. Scripta sunt venenariae et perfidae dolosae duri pectoris clavom et restem sparteam. Ut sibi collum alliget et picem candentem pectus... (*Grut DCXCI, 8*). – Тут є вічна ганьба (тавро) (pl.) вільновідпущеної Акти. Тут прописані отруйниці та віроломній, хитрій (жінці) для жорстокого серця цвях і мотузка для підошви. Нехай же вона собі шию обв'яже, і розпеченою смолою своє зле серце укріпить (залле)...

Tretiam Mariam defigo et illius vitam et mentem et memoriam et iocinera, pulmones, intermixta, facta, cogitata, memoriam. Sic non possit loqui quae secreta sint neque... amare possit neque... claudio (JRS 25. 1935. 225, Nr. 11). – Пробиваю Третію Марію та її життя, свідомість, пам'ять, печінку, легені, все разом, зроблене, обдумане, пам'ять. Так нехай не зможе говорити про таємне, і не зможе кохати... закриваю.

Отже, сакральні латинськомовні тексти *tabellae defixionum* зокрема є перформативом, оскільки він спрямований на здійснення певної дії над об'єктом чаклунства, і сам акт прокляття, разом із ритуальним складником, виконує мету магічної операції. Виходить, що жодної дії (від проголошення до досягнення ефекту) немає, прокляття спрацьовує одномоментно, оскільки воно і є дією.

Список літератури

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич // Підручник для студ. вищих навч. закладів – К.: Академія, 2004. – 344 с.
2. Кагаров Е. Г. Греческие таблички с проклятиями / Е. Г. Кагаров // Греческія таблички съ проклятіями. – Х.: Типографія Г. П. Радовильського, 1918. – 81 с.
3. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации/ Г. Г. Почепцов // – М.: Рефл-бук. – 2001. – 656 с.
4. Таривердиева М. А. От латинской грамматики к латинским текстам / М. А. Таривердиева // – М.: Гуманист. ВЛАДОС, 1997. – 176 с.
5. Якобсон Р. Лингвистика и поэтика // Структурализм: «за» и «против». – М., 1975. – С. 193-230.
6. Audollent Auguste, Defixionum tabellae quotquot innotuerunt tam in Graecis orientis quam in totius occidentis partibus praeter Atticas in Corpore inscriptionum Atticarum editas. Luteciae Parisiorum : A. Fontemoing, 1904
7. Corpus Inscriptionum Latinarum [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://cil.bbaw.de/cil_en/index_en.html Wunsch, R. 'Defixionum tabellae Atticae', in *Corpus Inscriptionum Atticarum*, 1897, Berlin.
8. Faraone C. A. The Agonistic Context of Early Greek Binding Spells // *Magica Hiera. Ancient Greek Magic and Religion* / Ed. by C. A. Faraone, D. Obbink. N. Y., Oxford, 1991
9. Kropp Amina, Defixiones Einaktuelles Corpus lateinischer Fluchtafeln, Kartoffel druck-Verlag Kai Brodersen, Speyer 2008, 394.
10. Stanley Jeyaraja Tambiah «Form and meaning of magical acts» in «Culture, Thought, and Social Action: An Anthropological Perspective», Harvard University Press, 1985
11. Tomlin R. The Curse Tablets // *The Temple of Sulis Minerva at Bath: Vol, 2 The Finds from the Sacred Spring* / Ed. B. Cunliffe. Oxford, 1988.
12. Vernhet A. La découverte et les données archéologiques // *Textes gaulois et galloromains en cursive latine: 3. Le plomb de Larzac* / Publication collective dirigée par M. Lejeune // *ÉC. Vol. 22. 1985.*